Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник
(Укладачі: Наталія Коляда, Ірина Карпич)

Умань 2024

УДК 304.4 (075.8)
С73

Рецензенти:

Рецензенти:

Петренко О. Б., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Сейко Н. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальних технологій Житомирського державного університету імені І.Франка

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №17 від 20.06.2024 р.)

С73 **Соціальна політика** : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Наталія Коляда, Ірина Карпич. – Вид. 4-е доповн. та переробл. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2024. – 192 с.

Навчальний посібник з дисципліни «Соціальна політика» включає матеріали для лекційних та практичних занять (питання для обговорення, тематику повідомлень, завдання для самостійної роботи, список рекомендованих джерел).

В посібнику також подано термінологічний словник, питання для повторення курсу, список рекомендованих джерел та хрестоматію, що містить тексти нормативно-правових актів, які визначають основи соціальної політики в Україні.

Для здобувачів вищої освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

УДК 304.4 (075.8)
© Коляда Н. М., Карпич І. О., уклад., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА
…….....5

РОЗДІЛ І. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ…….....7

1.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. Соціальна політика як фактор оновленої держави…….....7

1.1.1. Лекція № 1.Соціальна політика в Україні як основа державної молодіжної політики……..……7

1.1.2. Лекція № 2. Вплив державної молодіжної політики на соціальний розвиток демократичної країни……..12

1.1.3. Лекція № 3. Особливості молодіжної соціально-демографічної груп….....18

1.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. Молодіжний рух як об’єктивний і суб’єктивний фактор соціальної політики……....25

1.2.1. Лекція № 4. Сутність, характер та особливості молодіжного руху як активного суб’єкта перетворення суспільства…….....25

1.2.2. Лекція № 5. Історія розвитку молодіжного руху в Україні……30

1.2.3. Лекція № 6. Соціальна активність молоді як засіб привернення уваги до власних проблем……33

1.3. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. Реалізація соціальної політики через молодіжної інфраструктуру…..……..……...38

1.3.1. Лекція № 7. Молодіжна інфраструктура……..38

1. 3.2. Лекція № 8. Соціальна політика у сімейно-побутовій сфері…….49

1.3.3. Лекція № 9. Соціальна політка у сфері трудових відносин……....54

1.3.4. Лекція № 10. Соціальна політика у сфері захисту і соціально-трудової реабілітації осіб з

інвалідністю..……60

РОЗДІЛ ІІ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ…….67

2.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. Соціальна політика як фактор оновленої держави…….....
...67

2.1.1. Практичне заняття № 1. Зміст і завдання курсу. Соціальна політика в Україні як основа державної молодіжної політики…….
….67

2.1.2. Практичне заняття № 2. Вплив державної молодіжної політики на соціальний розвиток демократичної країни……....68

2.1.3. Практичне заняття № 3. Особливості молодіжної соціально-демографічної групи…….....70

2.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. Молодіжний рух як об’єктивний і суб’єктивний фактор соціальної політики…….....72

2.2.1. Практичне заняття № 4. Сутність, характер та особливості молодіжного руху як активного суб’єкта перетворення суспільства……..72

2.2.2. Практичне заняття № 5. Історія розвитку молодіжного руху в Україн…….
….74

2.2.3. Практичне заняття № 6. Соціальна активність молоді як засіб привернення уваги до власних проблем…….....75

2.3. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. Реалізація соціальної політики через молодіжну інфраструктуру…….....77

2.3.1. Практичне заняття № 7. Молодіжна інфраструктура……...77

2. 3.2. Практичне заняття № 8. Соціальна політика у сімейно-побутовій сфері……
…79

2.3.3. Практичне заняття № 9. Соціальна політка у сфері трудових відноси……

…80
2.3.4. Практичне заняття № 10. Соціальна політика у сфері захисту і соціально-трудової реабілітації осіб з інвалідністю...……...82

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ…..……84

ХРЕСТОМАТІЯ…….86

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК…….182

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах несприятливі тенденції й труднощі в соціальній сфері виникають через застосування форм і методів директивного управління, спробу наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизацію її малоефективних засобів, недооцінку гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізацію особистістю власного соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм.

Соціальна політика за умов трансформації суспільних відносин, формування соціальної держави й громадянського суспільства має на меті звузити, а в перспективі звести нанівець роль у соціальному житті чинників, що втрачають соціальне значення або гальмують процес суспільної соціодинаміки, і створити умови для посилення ролі чинників, детермінант, що сприяють соціальному поступу, посилюють соціальну безпеку людини.

Нині мета соціальної політики полягає в розв‘язанні суперечностей суспільного, соціального розвитку, що гальмують процес формування соціально орієнтованої економіки, становлення середнього класу, соціальної мобільності.

Соціальна політика має ґрунтуватися на пізнанні законів суспільного розвитку, зокрема соціальних відносин, виявляти глибинні тенденції розвитку в усіх сферах суспільного життя, що зумовлюють процес самореалізації людиною власного соціального потенціалу, її соціальної безпеки і здійснення цілеспрямованого впливу на них суб‘єктів регулятивної діяльності. Така політика покликана виявляти й розв‘язувати суперечності як об‘єктивного, так і суб‘єктивного характеру в економіці, політиці, соціальних, духовних відносинах суспільства, у міжособистісних соціальних відносинах людей, тих чи інших складових цих відносин, аспектах і тенденціях розвитку та функціонування, що впливають на соціальне буття, соціальне самопочуття й безпеку людини. Соціальна політика спрямована на зміцнення й закріплення найпрогресивніших моментів, тенденцій у процесах та явищах матеріальної й

духовної сфер життєдіяльності суспільства, що сприяють збагаченню його соціального розвитку, соціального буття, формуванню цінностей.

Посібник призначений студентам ІІ курсу факультету соціальної та психологічної освіти (спеціальність: 6.130102 «Соціальна робота»).

У першому розділі представлено матеріали до лекційних занять.

У третьому розділі відповідно до 3-х змістових модулів подано матеріали для практичних занять: питання для обговорення, тематику повідомлень, завдання для самостійної роботи, список рекомендованих джерел.

Посібник містить термінологічний словник, питання для повторення курсу, список рекомендованих джерел та додатки з текстами нормативно-правових актів, що визначають основи соціальної політики в Україні.

РОЗДІЛ 1
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

1.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР ОНОВЛЕНОЇ ДЕРЖАВИ

Лекція № 1: Соціальна політика в Україні як основа державної молодіжної політики

Зміст

1. Соціальна політика в Україні як основа державної молодіжної політики. Поняття, сутність і об'єкт соціальної політики.
2. Мета і завдання соціальної політики.
3. Умови реалізації соціальної політики.
4. Суб'єкти соціальної політики.
5. Шляхи оптимізації діяльності суб'єктів соціальної політики.

1. Соціальна політика в Україні як основа державної молодіжної політики. Поняття, сутність і об'єкт соціальної політики

Соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різноманітні багатофакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінські регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та ін. Зазначене зумовлює багатоаспектність засад соціальної політики як суспільного явища. Розрізняють вузьке та широке розуміння соціальної політики.

У вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. У такому аспекті соціальна політика передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних, зокрема ринкових, ризиків і формування соціальних стандартів. Іншими словами, соціальна політика у вузькому розумінні - це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства.

У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин. У такому аспекті соціальна політика е системою управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів і форм діяльності суб'єктів, сукупністю принципів, рішень і дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, розв'язання соціальних завдань, формування соціальних цінностей. Іншими словами, соціальна політика у широкому розумінні – це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов

для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил.

Водночас вузьке й широке розуміння соціальної політики умовне. Існує цілісна соціальна політика, що охоплює і вузький, і широкий її зміст. Соціальний захист, соціальна безпека, з одного боку, і соціальний розвиток, соціальні відносини – з іншого органічно поєднані: без розвинених соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а соціальна безпека значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Соціальна політика виявляється в управлінні, регулюванні соціальних процесів. Соціальне управління та регулювання є основним механізмом, інструментом реалізації соціальної політики.

2. Мета і завдання соціальної політики

Мета соціальної політики полягає у створенні умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил, а також для задоволення людиною соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримання в суспільстві соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності, самовідтворюючого, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального прогресу.

Соціальна політика за умов трансформації суспільних відносин, формування соціальної держави й громадянського суспільства має на меті звузити, а в перспективі звести нанівець роль у соціальному житті чинників, що втрачають соціальне значення або гальмують процес суспільної соціодинаміки, і створити умови для посилення ролі чинників, детермінант, що сприяють соціальному поступу, посилюють соціальну безпеку людини. Нині мета соціальної політики полягає в розв'язанні суперечностей суспільного, соціального розвитку, що гальмують процес формування соціально орієнтованої економіки, становлення середнього класу, соціальної мобільності, утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини як основного суб'єкта соціального розвитку.

У цьому зв'язку *завдання соціальної політики* – забезпечити чітке функціонування системи соціально-політичних інститутів, які є суб'єктами соціальної політики, здійснення координації, узгоджувальної діяльності елементів системи, усвідомленої спрямованості їх зусиль, формування оптимального співвідношення й підтримання необхідних пропорцій між цими елементами, приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів і засобів соціальної політики на досягнення очікуваних результатів, насамперед на досягнення адекватності цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціальної політики, пов'язаної з освоєнням і творенням соціального буття, розвитком соціальної сфери,

вимогами об‘єктивних закономірностей суспільного прогресу, сучасною логікою розвитку цивілізації.

Що ж до конкретних завдань соціальної політики, то основними з них в українському суспільстві на етапі його трансформації є створення умов для реалізації соціального потенціалу людини; сприяння розвитку соціальних та соціально-ринкових відносин; перетворення соціальних чинників на одну з домінант економічного зростання; розвиток соціально-трудових відносин; реформування системи соціального захисту, соціального страхування і пенсійного забезпечення; посилення адресності підтримки соціально незахищених верств населення; реформування ринку праці та зайнятості населення; забезпечення випереджаючого зростання вартості робочої сили; реформування системи охорони здоров‘я; здійснення активної демографічної політики.

3. Умови реалізації соціальної політики

Важливою умовою ефективної реалізації соціальної політики є створення в суспільстві сукупності об‘єктивних і суб‘єктивних умов.

До об’єктивних умов реалізації соціальної політики належать:

• трансформація суспільних відносин і насамперед формування соціально-ринкової економіки, повноцінного інституту власності (зокрема, приватної);

• утвердження процесів соціально-трудової мобільності, політичної структурованості суспільства, нової системи духовних, ціннісних орієнтацій.

Соціальна політика є важливою умовою формування в суспільстві соціальних відносин, нової якості соціального буття.

До суб’єктивних умов реалізації соціальної політики належать:

• використання в соціальній політиці адекватних принципів, способів і форм цілеспрямованої управлінської, регулятивної діяльності з освоєння й творення соціального буття, які відповідали б вимогам об'єктивних законів суспільного соціального розвитку;

• сприяння засобами регулятивної політики своєчасному розв‘язанню суперечностей у соціальній сфері;

• утвердження динамізму в механізмі власне управлінської регулятивної діяльності, спрямованої на розвиток соціального буття, соціальної сфери;

• викорінювання форм і методів командно-адміністративного, директивного управління;

• децентралізація соціальної політики;

• розв‘язання суперечностей між новими (значною мірою соціально-ринковими) відносинами й проявами директивного управління, пасивного характеру соціальної політики.

Важливими умовами ефективної реалізації соціальної політики є такі:

• утвердження динамічності механізму регулятивної діяльності, спрямованої на збагачення соціального потенціалу суспільства;

• пошук її ефективних способів і форм, усунення невиправданих і малоефективних, насамперед консервативних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття;

• відмова від форм і методів управління, що породжують соціальне відчуження людини.

У сучасних умовах несприятливі тенденції й труднощі в соціальній сфері виникають через застосування форм і методів директивного управління, спробу наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизацію її малоефективних засобів, недооцінку гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізацію особистістю власного соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм.

4. Суб'єкти соціальної політики

Суперечливий процес розвитку соціального буття засвідчує відсутність автоматизму в його функціонуванні, у реалізації об‘єктивних закономірностей розвитку суспільства. Соціальне буття, соціальні відносини функціонують на основі органічної єдності об‘єктивного та суб’єктивного, свідомої цілеспрямованої управлінської діяльності. Перед людьми як суб’єктами соціального регулювання і свідомого саморегулювання завжди стоятимуть завдання, що полягають у розкритті змісту соціального буття, соціуму взагалі, пошуку шляхів формування соціальної безпеки людини і суспільства. Це значно підвищує роль суб‘єктів соціальної політики, їх вміння повною мірою використовувати ефективні засоби і форми для розвитку й збагачення соціального потенціалу людини і суспільства.

До *суб’єктів соціальної політики* належать людина, держава, суспільство, соціальні спільності та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, фонди, принципово нові для українського суспільства суб‘єкти, зокрема соціального захисту (підприємці, роботодавці), і суб’єкти, що здійснюють діяльність у різноманітних формах як у межах інституціональних структур, так і на громадських самодіяльних засадах. Перелічені суб'єкти мають різний суспільний характер, здійснюють соціальну діяльність у багатьох галузях суспільного виробництва, мають різні можливості, масштаби, глибину, способи та засоби впливу на розвиток соціального буття, формування соціальної безпеки людини й суспільства. Розширення кількості суб‘єктів соціальної політики, багатосуб‘єктність її здійснення, розмаїття застосовуваних ними способів досягнення поставленої мети - істотні чинники, що створюють умови для різноманітних форм розвитку й збагачення соціального буття. Об‘єктивною умовою багатосуб‘єктності у здійсненні соціальної політики є розмаїття суспільних, соціальних відносин у суспільстві, що створюють об‘єктивні умови для різноманітності способів реалізації соціального потенціалу людини та інших суб‘єктів соціальної політики.

5. Шляхи оптимізації діяльності суб’єктів соціальної політики

Істотний чинник оптимізації діяльності суб’єктів соціальної політики – виявлення їх резервів у цьому процесі. Така діяльність має відбуватися на нових концептуальних засадах. В основу нової концепції здійснюваної

суб‘єктами соціальної політики (насамперед державою, політичними партіями, громадськими організаціями), спрямованої на упорядкування процесів соціального розвитку, покладено радикальну зміну не лише форм і методів, а й суті процесу регулювання соціальної сфери в напрямку «розвантаження» суб’єктів від функцій оперативного втручання в економічну, політичну, духовну сферу, етносоціальне життя, способи і форми реалізації людиною свого соціального потенціалу, тобто процеси, що зумовлюють функціонування та збагачення соціальної сфери, соціального буття. Діяльність суб‘єктів соціальної політики має бути зміщена у сферу прогнозування, координації, визначення глобальних стратегічних завдань у соціальному розвиткові, у сферу створення умов для ефективного функціонування механізму саморегуляції процесів відтворення соціальних цінностей. Мета такої діяльності – на базі зворотних зв’язків діалектичного співвідношення централізованих і децентралізованих засад демократично координувати цей процес. Особливо важливо, щоб таке (передусім державне) регулювання процесів, які зумовлюють соціальний розвиток, мало «м’який» характер, а соціальна політика держави була активною. В основі нової концепції соціальної політики має бути така діяльність її суб’єктів (насамперед держави), що ґрунтуватиметься не на ієрархічному підпорядкуванні соціальних інтересів людини державі або якомусь центру, який виражає «вищі» інтереси, а на взаємодії інтересів людини і суспільства, найманого працівника й роботодавця, самодіяльного населення і держави, їхній взаємній користі.

Неодмінною умовою оптимальної реалізації соціальної політики є надання органам, що становлять структуру її суб‘єктів, самостійності, свободи вибору напрямків і форм діяльності. Важливим чинником оптимізації діяльності суб‘єктів соціальної політики є систематичне оновлення їх організаційних форм, повна заміна жорстких командно-адміністративних форм, що залишилися, на систему координуючих, консультативних і контролюючих (у новому розумінні) органів, створення системи активної протидії застарілим організаційним структурам, які гальмують розвиток соціального буття, підвищення соціального добробуту людини.

Оптимізації змісту діяльності суб’єктів соціальної політики сприятиме створення ними умов для розширення економічних, політичних і духовних засад соціального простору як основи розкриття соціального потенціалу людини, забезпечення передумов для вільного вибору особистістю соціальних пріоритетів і цінностей. Істотним у їх діяльності є формування умов для розширення альтернативності поведінки та діяльності людини, індивідуальності, засобів особистісної самореалізації, різноманітних форм самоутвердження та самовираження, способів власного самоздійснення у складному, суперечливому полі соціального буття.